

Պարոս», եւ զոր նաեւ կը լուսարանէ հեղինակն (էջ 143—210): Թուսարէն բնագիրն ստուգելն արժանի է ուշադրութեան նաեւ մեզ Հայոց համար. քանի որ մեր մատենագրութեան քանի մը կէտերուն լուսաւորութեան համար ալ առանց օգտի պիտի չըլլայ՝ որպէս կ'երեւայ: Այս կէտիս վրայ առ այժմ այդպէս:

Տակաւին երկու անկախ հատուածներ ալ կը պարունակէ դիբը. առաջինը (էջ 213—252) «Անվարակներ» փոխառն կը կրէ, երկրորդը (էջ 255—258) «Արտուած ժամանակագիրներն»: Առաջինը վերնագրէն պէտք չէ խտրուի կարծելով թէ անվարակներն բազմաթիւ գրութեանց քննութիւն ըլլայ, վասն զի կը խօսի քանի մը դպրոցներու վրայ միայն, որ նոյն կարգի գրութեանց մէջ կը հանդիպին, ինչպէս նաեւ Պարսից նախապատմական ժամանակի զրուցաց, եւ ի վերջոյ Մեթոդիոս անուն կրող այն իբր թէ ապագային գուշակութիւններ պարունակող գործին վրայ՝ որ նաեւ հայերէն կը գտնուի: Ի սկզբան գրուած ընդհանուր տեսութեան մէջ շատ արդարացի կը գտնուի որ գիտողութիւնը՝ թէ Հին անվարակներն ամէն կողմ տարածուած էին, բայց «պարսկական եւ արաբական անվարակներն մահմետականութենէ դուրս գրեթէ անուշադիր մնացած են եւ հազիւ քանի մը Հայեր եւ Ասորիներ մտադիր եղած են տանջ»: Մեր միջին դարու մասնագրութեան վրայ շատ մեծ յարգ չենք գնէր սովորաբար, բայց թիւ մ'աւանդ ուշագրութիւն ընելով պիտի տեսնենք որ նուազ յարգի չէ ան ալ իր բովանդակած բազմազան նիւթերով. ուղղութիւնը տարբեր եղած է այն հայ գրականութեան՝ բայց արժէքն ըստ իմիջ նոյն, թէեւ նորագոյն գործերը ըլլան՝ զոր պահած է մեզի:

Վերջին գլուխն «Կրօնական ժամանակագրաց» սակաւարան, բայց երկար ցուցակ մըն է, որ աննշուածներն չեն պակսիր, եւ ամբողջական ալ չ'երեւար, բայց եւ այնպէս ամենայն ուշադրութեան արժանի է: Ընդհանուր տախտակ մը յոյն, ասորի, հայ եւ արաբ պատմագրաց կը յաջորդէ հոս, որուն մէջ գծերով նշանակուած են իւրաքանչիւրին որմէ կախում ունենալը: Ուղղելիք եւ անուանց ցանկ մը կը փակեն գործերը:

Հ. Յ. Յ.

Տէր-Մկրտչեան Կարապետ Սարկ. — Պաղիկեանց Բիւզանդական Կայսրութեան մէջ եւ աղանակներն հայ: Լայպցիկ, 1893: ՔՄ XII + 163:

Մուրալովի Գէորգ Համարտուրտի ժամանակագրութեան 1853 թուի հրատարակութեամբ Պաղիկեանց պատմութեան աղբիւրները հարստացան: Սակայն այդ նոր տեղեկու-

թեան քննական հետազոտութիւնը երկար ժամանակից ի վեր սպասուում էր: Եւ միայն այժմ երեւում է այն՝ ներկայ գրութեամբ: Սա բաժանուած է երեք մասի: Առաջինը զբաղուած է մասնաւորապէս աղբիւրները քննութեամբ: Նախ ցոյց է արւում, որ Գէորգի տեղեկութիւնը համարեա բաւացի նմանութիւն ունի Պետրոս Հեգուսմենոսի Պաղիկեանքի մասին գրած այն փոքրիկ գրութեան, որ Գիզելեր՝ Պետրոս Սիկուլոսի գրուածքին իր յաւելուած հրատարակեց՝ համարելով նոյնը մի համառոտութիւն՝ որը նա քաղած լինելու էր իւր ընդարձակ աշխատութիւնից: Ապա այդ երկու միմեանց սեւտ կապուած տեղեկութիւնները՝ միմեանց համեմատելով եզրակացուած է, որ Հեգուսմենոսի գրուածքը առաջնութիւն ունի, եւսաւ է Պաղիկեան աղանդի սկզբնաւորութեան մասին տեղեկութիւն տուող ամենահին գրութիւնը: Եւսոյ ցոյց է արւում, որ փոսի տեղեկութիւնը սկզբնաբար ուրիշ բան չէր, բայց իմէ Հեգուսմենոսի գրքի՝ վիճական նպատակով ընդարձակումը, որ յետոյ նոյնպէս Մանթեքցիներ վրայ փոքրիկ տեղեկութիւն բովանդակող եւ Պաղիկեանց վրայ ընդարձակ ձառող մի ուրիշ գրքի հետ միացուեալ, որով փոսի անուն կրող գրքի մէջ երկու տարբեր գրքեր զանազանի պէտք է: Հուսկ յետոյ ցոյց է արւում, որ Պետրոս Սիկուլոս փոսին այս ամբողջ գործը իրմէ յառաջ գրուած կ'ենթադրէ, ուստի եւ իւր գործը անհրաղատ է, եւ ինք ամենեւին ժամանակակից չէ փոսին կամ Վասիլ Մակեդոնացի կայսրին, ինչպէս ինք կ'ամենում է լինել: Եւրոբորգ մասը խօսում է Պաղիկեանց աղանդակիցների մասին եւ շատ անգամ տալիս է նոր մեկնութիւններ ու տեղեկութիւններ: Եւրոբորգ մասի մէջ ջանք է թափում քննադատութեան հիման վրայ Պաղիկեանքի պատմութիւնը ստուգագծել: Մի յաւելուածով եւս բերում են մասաւա՛ չհրատարակուած կամ գոնէ դեռ հայերէն բնագրից գերմաներէն չմարգմանուած այլ եւ այլ գրութիւններ:

Հետազոտութիւնը շատ լաւ տպաւորութիւն է թողնում, եւ որքան կարելի է դատել առանց այդ նիւթին վերաբերեալ վրէժներ նորից քննելու, կարելի է նրա եղբակացութիւններին

Karapet Ter-Mkrtschian, Arebidiakonus von Etchmiadzin, Dr. Phil. Leipzig, Heinrichs, 1893. — Այս մատենաբանութիւնը Թիւ պիկեանքի աստուածաբանական ամենայն թիւքի մէջ փոքրիկ ֆուլիք գրած է, (Theologische Quartalschrift, 1894, IV. Heft, p. 678—680) ար Գր. Եր. Լաւրիանց գերմաներէն բնագրէն թարգմանելով՝ խմբագրութեան յղած է:

1 Die Paulikaner im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen im Arm. von

Հաւանիլ, թէ եւ չեմ կարող ծածկել, որ յիշեալ աղբիւրների դասաւորութեան դեմ ինչ ինչ մտածողները ունին: Սակայն նոյն իսկ գործի բնաւորութիւնն է այդ պահանջում, եւ այսպիսի խնդիրների մէջ ինչ ինչ տարակոյններ միշտ ձեւում են: Բայց այս տարակոյնները այս դէպքում այնպէս զորաւոր չեն, որ կարողանային նրանց վրայ պնդել, իսկ ստորակարգեալ կէտերի վրայ ունեցած անհամաձայնութեան մասին շարժել խօսիլ: Հետազոտութիւնը մեծ պատիւ է բերում հեղինակին:

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՒԿՈՍ

Վ.

Շատոնց է որ Կաւկաս եւ իւր շրջակայ երկիրները գրաւած են եւրոպացի ուղեւորաց մատգրութիւնը: Քիչ անկիւն կայ աշխարհիս վրայ, որ ինչպէս հնախօսի ու աղգագրի, նոյնպէս աշխարհագրի, բնագիտի եւ նաեւ զբոսաշրջի ուշադրութեան անյապէս արժանի ըլլայ, ինչպէս Կաւկաս եւ շրջակայ երկիրներն: Հնախօսի մը հետաքրքրութիւնը շարժող այս աւերակաշատ երկրամասն՝ ամենահին նախապատմական ժամանակներէ բնակուած անթիւ ազգերով, որոնց մնացորդներն այսօր իսկ կը կենան խիտ առ խիտ համեմատաբար փոքրիկ տեղւոյ մը վրայ, կը ներկայացնեն զարմանալի պատմիք մը զանազան տոհմերու, իրզաներու ու սովորութեանց: Միւս կողմանէ՝ իրեւ գեղեցիկ լեռնաշխարհ մը՝ հսկայ լեռնաշղթաներով, հարուստ բուսականութեամբ եւ բնութեան այլ բարօք, թէ մասնագիտի եւ թէ պարզ զբոսաշրջի (touriste) այցելութեան նպատակ եղած է եւ կ'ըլլայ: Միայն Կաւկասեան լեռներն եւ վարձ՝ Արարատ հարուստ գրականութիւն մ'ունին Եւրոպիոյ ամէն ազգաց մէջ: Այս պարագայիս մէջ բնական է որ ոչ մասնագէտ ուղեւորաց համար ուղեցոյցներ յօրինուին, որոնց նպատակն ըլլայ անոնց, որ այնպիսի տեղեւի չեն Կաւկասի հանգամանաց, տեղեկութիւններ տալ շրջագայութեան գեղեցկագոյն գծերուն, առաջնորդել ուղեցոյց տախտակներով, ծանօթաբնիկ այն տեղեւայ ինչպէս տեսնելու արժանի հուրթիւնքն, նոյնպէս արդի բնակիչներն իրենց բարոյքն ու

սովորութեամբք, նկարագրել քաղաքներն ու նշանաւոր բնակավայրերը եւն:

Այս նպատակի ծառայել դիտած է Կաւկասեացի եւ մեղ Հայոց ծանօթ մատենագիրը՝ Մուրիէ: Իւր գործքն անշուշտ մեծ ծառայութիւն կրնայ մատուցանել ոչ մասնագէտ եւրոպացի ուղեւորաց՝ մանրամասն տեղեկութիւններ տալով Կաւկասի բնութեան ու բնակչաց վրայ, բայց, կանխաւ բնելու ենք, հաւանականաբար կարգ մ'ալ անձիշդ տեղեկութեանց արբիւր պիտի ըլլայ կարգ մ'ուղեւոր-մատենագրաց, որ իրենց ուղեգրութիւնքն սովոր են գրել թէ օրինակ իրենց ուղեցոյց-մատենաբերէն: Վասն զի յընդհանուրն խօսելով՝ գրութիւնս Մուրիէի միւս բազմաթիւ, յաճախ ոչ մասնագիտական գործքերէն՝ քիչ կը տարբերի: Առաջին հայեցմամբ իսկ բաւական անշուշտութիւններ կը տեսնուին, եւ տեղացի մը գուցէ շատ աւելի կէտեր գտնէ մանրամասնութեանց մէջ: Այս ամէն թերութեամբք հանդերձ օգտակար գործք մըն է, օգտակար ի հարկէ գլխաւորաբար եւրոպացի ուղեւորաց համար, որոնք դիւրութիւն չունին՝ որ այցելելու երկիրներուն նկատմամբ ծանօթութիւններ գտնելու աշխատին բազմաթիւ ուղեգրութիւններէ:

Մուրիէի գործն երկմանեայ եւ բաւական ընդարձակ է՝ ամբողջ իբր 400 էջ ըլլալով: Ինչպէս գործքին հանգամանքը կը պահանջէ՝ զարգարուած է գործքը բազմաթիւ տախտակներով, յատկագրութներով, ուղեցոյց աշխարհացոյցներով եւն, որոնք արուեստի կողմանէ շատ յարող չեն: Առաջին մասն ընդհանուր տեղեկութիւններ կը բովանդակէ Կաւկասի բնութեան ու ազգաբնակչութեան վրայ, որ մեծ գլուխ մ'ալ նուիրուած է Հայոց: Երկրորդն զուտ ուղեցոյց է, ուր մի առ մի կը նշանակուին ուղեւորութեան գծերն, իւրաքանչիւր գծին

J. Mourier, Guide au Caucase. Paris, J. Maisonneuve 1894. 8° XXII pp. 219 et 202 (ն. 91 էջ յայտարարութիւններ) Գրքն է 12 ջր.

1 Մուրիէի «Գրքովան արուեստի Կաւկաս, որութեան վրայ իտալական է ծանօնակին «Հոմերի» մէջ (1888, ք. 3 էջ 47, 48, 49) — Ուրի զատ առ գրութիւններն անի Մուրիէի «Մուրիէի Կաւկաս» (l'art au Caucase, in Odesa 1885). — «Հարապրոգիտութիւնքն Կաւկաս» (les arts industriels au Caucase. Tiflis 1880) — «Գաղա միջնաբերդ բանակը» (l'Armée géorgienne au moyen age. Tiflis 1886) և Chota Roustaveli (ժ. Դ. Դարու վրացի բանաստեղծի մը) կենսագրութիւնն եւ գրութիւնքն (Tiflis 1886) — «Տփղիսի թանգարանը» (Տփ. 1886. — «Գաղախակաւէ Տփղիս» (Տփ. 1886) — «Միւրիւրաց երկիրը» (Odesa 1884). — «Ղեւզք եւ զոյցք Կաւկասի» (Paris 1888). — «Եւթփաճնի մատենադարանն ու հայերէն ձեռագրքը» (La bibliothèque d'Etchmiadzine et les manuscrits arm. Tiflis, 1886). «Հնախօսութիւն Կաւկաս» (Paris, 1888). — «Բաւթում» (Tifl. 1888). Եւն: Մուրիէի սփոյն է Կաւկասի գիտական թերթի մ'ալ հրատարակել: